

“Avka likerem le romane čhaven; keren ča vajkeci testi u palis len bičhaven andro specijalna školi.”

Romañi daj vakerele pal peskero čhavo, so sikhfol pre prakticko zakladno škola Ostravate, februaris 2009

E Čechiko republika na dofikerel o čačipen savo hin le romane čhavoren te kerel o školi bije diskriminacija. E diskriminacija šaj avel buter seri, šaj pes sikhavel andro školi, kana o učiteľa na sikhaven mištes le čhavoren. Oda pes sikhavel andro specijalna školi, avka sar pro standartna školi. But romane čhave hine bičhade andro školi, so hine kerde vaš o džene so len hin „loki mentalno disfunkcia”.

Aver romane čhave musaj te phiren andro školi the trjedi, kaj hine bičhade ča o romane čhavore u kaj chuden na až ajso lačho sikhaviben. Kaja diskriminacija odcirdel len avre školendar the bufendar the lengere možnosci te obdržal o čoripen the oda hoj terđon pre sera.

SO DIŇA AVRI LA EUROPAKERO KRIS ANGLAL O MANUŠENGERE ČAČIPENA

Andro Novembris 2007 la Evropakero kris anglal o manušengere čačipena arakhľa avri, kaj e Čechiko republika diskriminel le romane čhavoren, te o uradi len thoven andro zvlaštna školi, kaj chuden ča o gorededer sikhadipen. E čechiko rajipen (vlada) pes zaačhađa te

thovel kada problemos pro than. Imar oleske duj berš, ale e diskriminacija furt ačhel. O viskuma, save keravelas e vlada, sikhaven avri, kaj o romane čhave hine andro čechiko studijno sistemso palal (hjava kaj nevi legislativa has prikazimen mek angl’o rozsudkos). Oda sikhado lil khatar o Amnesty Internacional kada potvrdzinel.

O nevo školakero zakonos so avelas andro zor andro 2005 diňa anglal o zvlaštna školi nevo nav “prakticka zakladna školi”. Kada školakero sistemso, savo thovelkerel le čhaven andro kola školi, kaj o sikhaviben džal tel o lokeder osnovi, ačhel furt sajekh. Romane čhave, so phiren andro specijalna školi odoj keren furt bareder banda džene niž o gadže. Varekaj mek the 80 percent savore dženenendar pro prakticka školi hine o Roma. E vlada udžanľas, kaj o koter, so keren o romane čhavore so phiren pro specijalna školi, hin igen bareder niž o maškarutno percentos savo keren o čhavore aver nipendar so len hin loki mentalno disfunkcija. Ale na ča o prakticka školi hin problemos; tiž andro standartna školi thoven le romane čhavoren andro specijalna trjedi so hine kerde anglal o džene loki mentalnona disfunkcijaha.

O Amnesty Internacional geľa ke Ostrava, khatar hin 18 romane čhave so andro 1999 peršo dine e skarza pre diskriminacija andro sikhaviben, so pro agor tradňa ko Evropaskako kris. E organizacija kamelas te arakhel avri, či pes vareso imar prikerđas. Andre jekh foroskero koter, kaj o Amnesty Internacional geľa te dikhel, hine štar školi (trin standartna the jekh prakticko škola). Pre kale školi kerenas romane čhave 75 percenti savore dženenendar. O ginde so diňas *Institut pro informace ve vzdělávání* sikhaven, hoj o romane čhavore rachinen 95 percenti 172 dženenendar, save sikhlon telal o osnovi so hin vaš o džene so len hin loki mentalno disfunkcia (so phiren andre prakticko škola the andro specialna trjedi andre standartna školi).

O goreder sikhaviben so romane čhavore dochuden andro prakticka školi abo andro segregimen trjedi, kaj phiren ča o romane čhave, hino ča jekh kotor o problemostar. The andro normalna školi musaj prezorarel, hoj varesave učiteľa the o gadžikane daja the dada mek paťan le Romen dilinen.

STANDARTNA ZAKLADNA ŠKOLI

O standardno školakero sistemas ačhel igen namišto the buterval aňi na snažinel pes te del čači/lači podpora ajse čhaven, so aven andal aver naciji, andal aver thema abo le čore čhaven, so len hin aver džanlipena. Igen buterval pes ačhel, kaj oda, so bi le romane čhavenge čačes kampelas (šaj avel buter čečhika čhibakere ori, sikhľuviben niž džan andre škola abo o asistenti andro trjedi) kada o manuš našti arakhel andro standardno školakero sistemas.

Kana kole čhave chuden te ačhel palal, o učitelja mišlinen, kaj o sikhaviben nane lengero drom. Igen buterval o romane čhave hine označinde sar “o čhave loki mentalnona disfunkcijaha” u ňiko na dikhel pr’oda, kaj hine godaver. Avka skončinen andro prakticka školi abo specijalna trjedi, bo o standardno sikhaviben našti ačhalol koleske, so lenge kempel. The vaš e famelija hin kada igen pharo avri te kidel, či feder kamen te thovel lengere čhaven andro standardna školi, kaj pes šaj arakhen la diskriminacijaha, abo feder andro prakticka školi, kaj hin buter Roma the o

učitelja šaj likerem len feder, ale kaj sikhľona ča goreder sikhaviben, so len odcirdela feder buťendar the feder džživipendar.

“Hine the ajse učitelja, so hin len predsudki pal e romaňi komunita. O nekbareder problemos hin kada, hoj o gadže dikhen pro Roma sar pro vareso cudzo, rušaco, melalo the zamukhlo (...). Kada avribararel andal o predsudki, varekana oda avel mek zoraleder vaš nalači skušenosta, ale jekhbuter oda džal papi pre papende.”

E čhibakeri andal e neziskovo organizacija Ostravatar, so kerel buťi le Romanca, februaris 2009

E učitelka sikhľarel andre štvarto trjeda pre zakladno škola, kaj phiren ča o romane čhavore. Ostravate, aprilis 2009.

“...amen sam igen jekhfarebno spoločnosť the na sam pririchtimen te kerel buťi jekhetane kajse manušenca so hine aver. Aňi te pomožinel lenge avka, kaj len te aven lačhe buťa. Amen hin pisimen andro zakoni, hoj savore hine jekh, ale andro džživipen keras avresar.”

Institutos vaš o informacii andro sikhadipen („Institut pro informace ve vzdělávání“), februaris 2009

O TESTI VAŠ E PRAKTICKA ZAKLADNA ŠKOLI

“Rozginelipena (khatar o poradni) hine buterval igen kontroverzna. Mange dičhol savore kala oblasci sar jekh bari ideologija, abo feder varesavo ajso savoredženengero pařaviben, so hino mek andreučhardo falešnone džanibnaha. Kada hin pokerđi kereka”

Expertos andal o “Institut pedagogicko psychologického poradenství”, februaris 2009

Školakere poradenska centri hine adaj kaj te phenen, te le čhaven hin “specijalna sikhavibnaskere potrebi” the save. Imar deš berš oda keren furt jednake. Furt na dikhen pre socijalna, kulturna the čhibakere specifikenca le romane čhavorendar, angutne kolendar, so aven andal o goreder pašalipena. Le čhavoren hodnocinen prekal oda sar vakerel. O testi pes keren čečicka, aľe vaš o romane čhavore varekana e čečiko čhib nane čhib savaha vakeren khere la famelijaha, ta šaj vakeren abo achalon namištes.

O Amnesty Internacional arakhľa vajkeci pripadi, kana has dothodo hoj o čhavore

save sas testimen andro pedagogicka poradňi andro varesave fora, u ke lende na has arakhľi nisavo mentalno disfunkcia, has takoj palis testimen andro aver centra te pes la famelijaha precirdne andro aver foros. U kala čhavore has takoj pal kala neve testi andro aver foros thode andre prakticko zakladno škola. Našti pes o manuša omuken pro kala rekomendi, bo na sakovar o rekomendos khatar e poradňa hino kerdo mištes. Than anglal subjektivno klasifikacia hin but baro. Kole manušes so klasifikinel le čhavores, šaj lidžan gođakere the bigođakere predsudki ke koda, hoj nalačhes phenel so hin anglal o čhavoreskero jekhfeder interestos.

Džikim pes buter na merkinela pre diskriminacija savi pes kerel kana o čhavore hine testimen andro poradňi, ta o romane čhavore furt kerena nekhbareder koter le dženendar so phiren pro školi abo andro trjedi vaš o džene so len hin loki mentalno disfunkcia.

PRAKTICKA ZAKLADNA ŠKOLI

Te ke peste thovaha standartna školi the

o prakticka školi ta avaha upre hoj o sikhaviben pro prakticka školi hin lokeder řiž pro školi standartna. Kada demavel tele le čhavoren anglal lengero dživipen so dživena kana avena bareder, bo našti džana pre lačhi škola abo našti arakhena lačhi buti.

Sar amenge phenel o nav, pre prakticko škola pes o čhave sikhaven ča o prakticka džanalipena u maškar e prakticko the standartno škola hin baro than. Oda hin avka. O čhave so phiren pro standartna školi sikhľon e abeceda the o rachišagos dži ko šel andre peršo trjeda, o čhavore andre ajsi trjeda sar pre standartno škola pre prakticko škola sikhľon te rachinel ča dži ko deš u e abeceda sikhľon duj berš. Dureder kempel tiš te lel pre gođi oda hoj čačipen andre Čečiko republika del le čhavoren andal o prakticka školi možnosca te džal palis te sikhľol pre savi škola kamen. Čačes oda hin avka hoj nekhbuter o čhave palis džan pro školi so hin pro trin abo duj berš bije maturita (u varesave džene aňi na džan, u ačhen khere) bo lengero džanalipen hin but cikno u on našti palis džan te sikhľol pre školi kaj peske šaj keren maturita.

DIAGNOSTICKO POBITOS

Ňiž o čhavoro chudel riadnones te phirel pre prakticko škola, šaj odoj džal vaš duj dži šov čhon pre “diagnosticko pobitos”. Odoj o učiteľa zumaven, či oda hin vaš leske feder te phirel pre kadi škola abo na. O čhave odoj bičhaven andal o poradňa, kana o testi na sikhaven či le čhavores hin abo nane loki mentalno disfunkcia.

Andre o zakoni nane lačhes pisimen, ko the kana šaj bičhavel abo te lel o čhavore pre koda “diagnosticko pobitos.” O Amnesty Internacional džanel pal vajkeci dženen so len bičhade pro diagnosticko pobitos bije nisavo formalno testišagos. Ča angle oda hoj oda phenda o učitelis abo hoj oda kamenas e daj o dad. Kana o čhavoro hino jekhvar thodo andre prakticko škola bijoda hoj bi mušinelas odoj te phirel, hin oda palis pre koda čhavoro igen but pharo pes integrinel pale andro štadartno sikhavibnaskero sistemas. Bo kana avel pale andal e prakticko škola, hin oleha, so džanel, but palal.

Jekh riaditelis jekh prakticko školatar phendaš hoj masovar pes leske ačhel hoj o daja o dada kamen kaj te lel lengere čhavores pre leskeri škola, bo daran pal peskere čhave hoj hine pro standartna školi diskriminen. Te pes kada ačhel hoj le čhavoren len ča pre varesavo čiro, angl'oda sar o čhavore testinen andre poradňa. Ča čeporo kajse čhavorendar džal pale pre standartno škola.

INFORMOVANO SUHLASIS LA DATAR LE DADESTAR

E daj o dad musaj te del suhlasis oleha kaj lengero čhavoro te phirel andre prakticko škola. Oda hin buter prezentimen sar vareso, so pomožinela, hoj pes o čhavore na dochudena bibachtales andre kajsi škola. E Amnesty International paťal, hoj nane lačo kaj o romane daja the dada muken peskere čhave te phirel pro prakticka zakladna školi, te oda keren bijo informacii pal kajse školi. Varekana kada tiš keren vaš oda hoj šunen, kaj lengere čhavorenge odoj avela feder. Oda, hoj pre kajse školi na avela diskriminen the hoj oda hin kijo čhave amaleder hin pre lende buter sar goreder sikhaviben, savo o čhave pro prakticka školi chudena.

Čerišagos so pes kerda andro berš 2005 pre kala školi andal o “zvlaštna školi” pro “prakticka zakladna školi” u leha hoj has prithodo “zakladno” andro calo nav šaj matinel le dajen the le daden. On šaj palis duminen hoj lengero čhavoro chudela ajso sikhadžipen sar the pre standartno škola.

But romane daja the dada mištes džanen

hoj te lengero čhavoro phirela ča pre prakticko škola ta palis šaj džal dureder ča pre maškarutne školi kaj našti kerela e maturita. O romane daja the dada darekana tiš mištes džanen hoj lengere čhavore peskera godaha na peren andre prakticko škola. Varesave daja the dada feder dikhen lengere čhave pro prakticka školi bo odoj nane diskriminen avka sar pre standartna školi maškar o gadže. But romane fameliji paťan, hoj the avka lenge feder sikhaviben pre standartno škola na šegetinela andro lengero dživipen.

ANGLO NALAČHO SIKHAĐIPEN ANDRE PAŠŤA

Sar o čhavoro jekhvar džal andre škola abo trjeda vaš o čhavore so len hin “loki mentalno disfunkcia”, phares džala pale andre standartno škola. O zakonos na kamel hoj pes keren buterval o testi. Oda pes kerel, ča kana kamel e daj o dad. Pale pre zakladno škola džan ča čepo čhave, u oda hin but pharo vaš lenge. O sikhľuviben pro prakticka školi nane pharo, ta palis musaj but sikhľon the o učiteľa lenge igen na šegetinen.

Čačutňi sera: Romane čhaja adal e zakladno škola,

kaj phiren ča o romane čhavore, skušinen o kheliben vaš o Maškarthemutno Romano dīves. Ostravate, aprilis 2009.

Maškaral: O čitro le romane čhavestar, so phirel pre prakticko škola Ostravate. Majinelas te mařinel pal oda, so kamel te kerel, sar barola.

Tele pre čačutňi sera: Romane čhavore so Ostravate phiren andre perši trjeda pre prakticko škola, Februaris 2009.

© Amnesty International

O themakere the krajska školakere uradi džanen, hoj tel o našte berša sas but čhave bibachtales bičhade pro prakticka školi. The hoj pes oda mek kerel. The avka na phučkeren, save čhavore na peren adre kajse školi u na keren but kaj te thoven ajsje čhavore pale pre zakladno škola. Oda aľe musaj te kerel kaj te šegetinen kole čhavorengere, savenge kerenas nalačhe testi, abo save geľe pre kajsi škola, the te hine godāver.

Phenel pes, hoj olestar hine došale o daja o dada. Aľe ona nane čačipen. Oda hin o them, ko našti zaačhavel e diskriminacija savi hiňi andro školakero sistemas. E diskriminacija hin peskeri doš tiš andre le romengero čoripen the dživipen pro agor le avre nipendar. O čechiko rajipen musaj te kerel oda, so hij vaš o čhave jekhfeder. The musaj ke kerel savoro, kaj te thoven o čhave andre standartna školi. Našti phenen, hoj oda nane le themeskeri buťi u te oda hin la dakeri le dadeskeri buťi, kaj the e daj o dad te suhlasindehas koleha, kaj te lengero čhavo gelahas pre prakticko škola.

SEGREGACIA

Segregacia andro sikhavibnaskero sistemas na kerel e vlada hoj bi zathovelas o školi ča anglal o Roma. Aľe hine kajse školi the trjedi, kaj phiren ča o romane čhave. Masovar pes ačhel hoj pre kajse školi o čhavore chuden ča telemardo sikhaviben. O učitelja pre kajse školi na kamen baro sikhľišagos pal o čhavore, bo varekana duminen, kaj le romane čhavenge na kempel baro sikhaviben.

O Roma bešen andre varesave lokaliti, kaj na bešen řisave gadže u ko kale lokaliti peren tiš varesave školi. Kada pes palis sikhavel the pr'oda save čhave phiren pre ajsi škola. Čačipena so hin le dajen the le daden te kidel peske avri savi škola bi kamenas vaš o čhave, bi šaj tele marelas e diskriminacija andro sikhaviben. Aľe te upre dikhaha feder ta pes sikhavel hoj kada hin oda so de fakto kerel e diskriminacija, bo o gadžikane daja the dada len peskere čhavoren het andal o školi kaj imar hin buter romane čhavore abo kaj pařan hoj odoy berš beršestar o kotor le romane čhavedar mek barola.

But učitelja so keren andre kajse školi narado dikhen e segregacija, bo šaj pašal dikhen o negativno vplivos, savo hin la segregacia pre motivacija anglal o čhavore kaj te sikhľon kaj len te avel feder džanľipen. Oda, sar kije oda terđon le čhavorengere daja the dada sphandel le učitelenge o vasta. Jekh učitelka phenda e Amnesty International:

“Me duminav kaj e segregacia andre škola nane lačhi, bo kerel, ča hoj o čhavore dživen andro ghetos sar khere ta the andre škola. Nane len anglal o jakha řisavo lačho vplivos. Kajse čhavore perši raz hine eřa berš segregimen andre škola u palis džan pale khere andro ghetos kaj avena pale ča segregimen.”

E učitelka so Ostravate kerel buťi pre zakladno škola, kaj phiren ča o romane čhave, aprilis 2009

Jekh romaňi daj Ostravatar phenda e Amnesty Internacional so peske duminel pal oda, hoj lakere čhave phiren pre kajsi škola: “Feder bi dikhavas mire čhaven jekhetane le gadženca andre škola. Akana mire čhave hine andre trjeda ča le romane čhavorencā (...). Adaj ča sikhľon o Romipen. Džanen sar pes te ľikerel maškar o Roma, aľe na džanen sar pes te ľikerel maškar o gadže.”

PAL O EFTABERŠENGERO FERIS

O Feris phirel pre standartno škola, kaj hin buter gadžikane čhavore niž romane. Kana o Feris has andre štvarto trjeda, zaačhadā peske e učitelis te skarzinel hoj Feris hino “but džido” u phenda leskera dake la Renatake, kaj te bičhavel peskere čhas pro testi andre pedagogicko poradña; ode le čhaske rekomendinde kaj te džal te zumavel pro štar čhon pes te sikhavel andre prakticko škola pro “diagnosticko pobitos”.

Pal ole štar čhon, o riaditelis prakticko školatar pal o dikhlišagos pr’oda sar o Feris sikh’olas u the pr’oda sar pes o Feris likerelas, phendās hoj Feris hino godāver u na kempel leske te phirel pre prakticko škola afe hoj pre leste avela feder te phirel pre štandardno škola.

Fakticko segregacia so zadživen o romane čhavore kana pes dochuden andro trjedi the školi, save lenge den ča telemardo sikhaviben hino jekh kotor la diskriminacijatar andre čechiko sikhavibnaskero sistemas, u tiš jekh kotor savo prithovel ke disriminacija the predsudki the natolerancija so imar hin andro Čechiko them.

Le Feriskeri daj phenelas, hoj sar o čhavo avlas pale, leskero učitelis leha na kerelas varesave bufa so kerelas le gadženca (na lilas les pro vileti) u kamelas kaj o Feris te džal pale pre prakticko škola abo pre stadartno škola kaj phiren ča o romane čhavore hoj odoj avela maškar o “peskere nipi”. O Feris avlas pale pre standartno škola pro agor le junoske kana agorutñisarel e škola. Vaš oda hoj has štar čhon pre prakticko škola, prepela paš o agorutne testi. Štvarto trjeda mušinelas te phirel mek jekhvar, u vaš kada lestar o gadžikane čhavore asanas bo džanenas hoj has pre prakticko škola. Akana o Feris na kamel te phirel andre škola bo leske dilines hoj lestar o čhavore asan. Leskeri daj les palis prethoda andre aver zakladno škola, kaj phiren ča o romane čhave.

AGOR

Oda, so o čechiko rajipen dži akana kerelas vaš kole čhavore, na sas dost u varekana the nalačhes kerdo. Obo oda na kerenas andre sako škola the andro sako than andro Čechiko them. Vaš oda, hoj romane čhavore hine diskriminen anglo lengero čačipen pro sikhadipen, hine diskriminen tiš anglo aver čačipena andal bari grupa le manušengere čačipendar. Oda tiš zorarel lengeri socialno ekskluzija u thovel len mek andre goredere bida.

Kije oda, kaj e Čechiko republika musaj te kerel federipena so phenda o Europakero kris anglal o manušengere čačipena, musaj te del le romane čhavoren calo čačipen pro sikhadipen bije diskriminacija. Kampil takoj te preačhel o segregacija procesi pro školi. Oda musaj te avel o jekhbareder kotor andre sikhavibnaskeri politika.

E Amnesty International vičinel, kaj o čechiko rajipen te agorisafol e rasovo diskriminacija. E Čechiko them musaj te merkinel pre oda, či hine likerde o manušengere čačipena. Jekh lendar hin the o čačipen vaš o sikhadipen.

Levo sera: Romano asistentos le učitelistar, šegetindos la čhake, so phirel andro eftato trjeda pre zakladno škola, kaj phiren ča o romane čhavore. Ostravate, aprilis 2009.
Angluňi sera: Romane čhavore andre trito trjeda pre prakticko škola Ostravate, februaris 2009.
© Amnesty International

O REKOMENDI

O ČECHIKA URADI BI MAJINENAS TE KEREL:

- Preačhel te thovkerel le romane čhavoren andro prakticka školi the trjedi vaš o džene so len hin loki mentalno disfunkcia imar andro školakero berš 2010/2011. Te kerel o viskumos pal oda či kampil o prakticka školi the lengere osnovi.
- Te kerel u te lel pal peskero o komplexn planos kaj avela thodo savoro, so o rajipen kerela andro jekh berš u dijader te kerel kajse sistemi so šegetinena, u save bi eliminenas le romane čhavorengeri diskriminacija andro sikhaviben.
- Takoj te šegetinel savore čhavorengere, savenge kampil, kaj šaj te bararel andro stadartno sikhavibnaskero sistem.

■ Rodkerel, save čhavore sas namištes thode andro prakticka školi u pomožinel lenge paš e integracia andre standartna školi.

■ Dopafal pes hoj hine šajipena vaš o daja the o dada u aver džene te kamena te podel e skarza pre diskriminacija the pro bibachtalo thoviben le čhavoren andre specialna školi the trjedi.

■ Te prikerel e legislativa, savi feder phenela, so hin "o socialno telemardipen" ("sociální znevýhodnění"). Oda phenela le učitelenge, savore čhavoren hin khere aver podminki, u savenge kampil te šegetinel, kaj šaj te siklon pre štandardna školi. O socialno telemardipen bi na kamelas te džal andr'oda hoj o čhavore avena thovkerde andre školi abo trjedi vaš o džene so len hin "loki mentalno disfunkcia".

■ Te prephagel o zakonos savo šaj thovkerel le čhavoren pro "diagnosticko pobitos" andre prakticka školi abo trjedi vaš o mentalnones čoreder čhavore.

■ Te thovel avri o gelipena, save thovena le čhavorengere andre standartno školi feder sikhaviben. Sikhaviben, savo dikhel pro oda, savo o čhavoro hino the pre oda, sava čhibaha o čhavoro vakerele u koleha leske tiš andre škola pomožinel.

■ Te kerel o programi anglal o daja the dada, tel save len dena o institucii the o učitelja o informacii mištes, u oleha pes bararela lengero džanlipen pal oda sar bi o čhavoro doperelas te bi has thodo andre prakticko zakladno škola.

WWW.DEMANDDIGNITY.ORG

O SIKHADIPEN HIN O
MANUŠENGERO ČAČIPEN
**AMNESTY
INTERNATIONAL**

O Amnesty International hin o calilumakero jekhetañiben le dženen andal o 150 thema. Akana sam buter sar 2,2 milioni džene, save kamen te agorisafol oda, hoj o manušengere čačipena hine telemarde.

Kamas, kaj savore dženen hin langere čačipena, save hine irimen andre Univerzalno deklaracia le manušengere čačipendar the andre aver zakoni.

Amen na sam phandle nisave themenca, abo le dženenca andal o politicka seri abo le dženenca andal varesavo rašajiben. Amen sam pošimen le dženedar, so hine andre Amnesty International, abo le avre manušendar, so amenge den love.

Januaris 2010
Index: EUR 71/004/2009

Amnesty International
International Secretariat
Peter Benenson House
1 Easton Street
London WC1X 0DW
Anglija

www.amnesty.org